Archetype

Ο Βασίλης Μπογάκος και ο ελληνικός εκσυγχρονισμός

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 28/08/2018

Βιβλιοκριτική

Π. Τσακόπουλος, *Βασίλης Μπογάκος, Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2017, σ. 135.

Η μονογραφία για τον Βασίλη Μπογάκο που εκδόθηκε το 2017 έρχεται να προστεθεί στη σειρά των μελετών τις οποίες εδώ και αρκετά χρόνια επιμελείται ο Πάνος Τσακόπουλος, στο πλαίσιο μιας ανανεωμένης ερευνητικής προσέγγισης της μεταπολεμικής ελληνικής αρχιτεκτονικής. Ο Τσακόπουλος επιμένει στην αποκάλυψη και προβολή του έργου πολλών σημαντικών επαγγελματιών της αρχιτεκτονικής (επαγγελματιών με την καλύτερη δυνατή έννοια του όρου) που πιθανώς δεν εμφαίνονται ως πρωτοπόροι στις επικρατέστερες ιστοριογραφικές αφηγήσεις αλλά έχουν συμβάλλει με το έργο τους στη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας υψηλού επιπέδου της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής. Γιατί είναι αξιοσημείωτος ο μέσος όρος ποιότητας αυτής της έντεχνης σχεδιαστικής παραγωγής, ιδίως την περίοδο της γενιάς που ο Τσακόπουλος

αγαπά να αναδεικνύει (δεκαετίες 1960-80) – μέσος όρος δυσανάλογος μάλιστα με το γενικό επίπεδο του χτισμένου χώρου στην Ελλάδα την ίδια εποχή. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που δεν συναντάται συχνά εκτός Ελλάδος: αλλού, ενώ η δημόσια αρχιτεκτονική αποτελεί ένα σοβαρό κομμάτι της δραστηριότητας και των επιδόσεων των σχεδιαστών της, η ιδιωτική, και κυρίως η παραγωγή της κατοικίας, περιορίζεται συχνά σε ένα επίπεδο χρηστικών κατασκευών. Στη χώρα μας αντίθετα, με τη δημόσια αρχιτεκτονική (ή καλύτερα την αρχιτεκτονική των θεσμών) να αποτελεί τη μεγάλη ασθενή σε όλο τον 20ο αιώνα, η ιδιωτική προσέλκυσε και απέσπασε μεγάλο μέρος της σχεδιαστικής δυναμικής και των επιτυχιών των Ελλήνων αρχιτεκτόνων, με συχνά λαμπρά αποτελέσματα.

Ιδιαιτέρως με την ανά χείρας μονογραφία αναδίδεται μια ισχυρότατη γεύση της εξευρωπαϊσμένης αστικής Ελλάδας της εποχής που αποτελεί αντικείμενο της μελέτης· αναδίδεται μια ισχυρή γεύση των δυνατοτήτων του τόπου, του προοδευτικού οράματος, του κοσμοπολιτισμού και της εικόνας ενός δυνατού μέλλοντος αυτών των όχι απόμακρων ουτοπιστών που ήταν οι αρχιτέκτονες των σίξτις. Πρόκειται για μια εναλλακτική ελλαδογραφία, διόλου σκηνογραφική ή ρομαντική αλλά εξόχως αισιόδοξη και οραματική, που το βιβλίο αποτυπώνει γλαφυρά, σαν η αρχιτεκτονική να αποτελεί ένα κυρίαρχο κοινωνικό φαινόμενο το οποίο πριν μισό αιώνα φαινόταν ικανό να αλλάξει την Ελλάδα, τουλάχιστον να διαπλάσει την επερχόμενη εικόνα της. Γι’ αυτό και η αξία του βιβλίου του Τσακόπουλου, η αξία δηλαδή του έργου του Μπογάκου, δεν είναι μόνο η αξία της τεκμηρίωσης αλλά και της νοσταλγικής αναπόλησης και της ανάκλησης της ελπίδας· της επιστροφής σε μια καθαρότητα ηθών, στοχεύσεων, οραμάτων με μια δύναμη και μια πειστικότητα που σε άλλες περιπτώσεις αναγνωρίζουμε μόνο στον κινηματογράφο ή στη μουσική.

Αυτή η μονογραφία του Τσακόπουλου, επίσης, εισάγει στην ελληνική βιβλιογραφία μια εκδοτική κατηγορία που δεν είναι διαδεδομένη στα καθ’ ημάς: την «ελαφρή» μονογραφία από πλευράς σελίδων ή ποσότητας κειμένων, πλήρη ωστόσο ως προς την τεκμηρίωση και την κριτική εμβάθυνση, με πρότυπα σειρές όπως για παράδειγμα η ισπανική «El Croquis» που προτείνει περισσότερο ένα είδος ευέλικτων «μονογραφικών τευχών» τα οποία διαφοροποιούνται από τις πιο απαιτητικές (και ακριβές) μονογραφίες ας πούμε της Electa αλλά που εξασφαλίζουν την πλήρη κατανόηση του έργου ενός αρχιτέκτονα. Αυτή θα μπορούσε να είναι στο μέλλον μια ενδιαφέρουσα εκδοτική επιλογή για την πάντα ασθμαίνουσα κατάσταση των βιβλίων αρχιτεκτονικής και ιδιαίτερα των μονογραφιών στην Ελλάδα.

Βασίλης Μπογάκος

Ο Βασίλης Μπογάκος ανήκει σε μια σπουδαία γενιά Ελλήνων αρχιτεκτόνων: αρκεί να αναφερθεί κανείς στην πρώτη δουλειά του και στους αρχιτέκτονες με τους οποίους συνεργάστηκε. Πρόκειται για την εμβληματική ανοικοδόμηση της Σαντορίνης το 1956 και την ομάδα εργασίας , με τον συντονισμό του Κωνσταντίνου Δεκαβάλλα, που αποτελούνταν από τους νεαρούς αποφοίτους του ΕΜΠ Βασίλη Μπογάκο, Σάββα Κονταράτο, Νίκο Σαπουντζή και Βασίλη Γρηγοριάδη. Το 1958 ο Μπογάκος εργάζεται ως επιμελητής του Κώστα Κιτσίκη στο Πολυτεχνείο και στη συνέχεια ιδρύει το δικό του αρχιτεκτονικό γραφείο μαζί με τον Δημήτρη Κουτσουδάκη. Συνεργάζεται επίσης με τον Κονταράτο, τον Σαπουντζή, τον Δεκαβάλλα και τον Νίκο Βαλσαμάκη αποσπώντας πολλά βραβεία σε πανελλήνιους διαγωνισμούς. Με τον Βαλσαμάκη μοιράζεται και τις εξόχως προσφιλείς ταξιδιωτικές εμπειρίες στην Ευρώπη τις δεκαετίες του 1950 και 1960, που αποτελούν ένα άλλο είδος συστηματικής σπουδής της αρχιτεκτονικής (ο Τσακόπουλος αναφέρει σχετικά και μια ιδιαιτέρως χαριτωμένη λεπτομέρεια, την από κοινού αγορά φωτογραφικής μηχανής υψηλών προδιαγραφών από τον Βαλσαμάκη και τον Μπογάκο, έτσι ώστε να είναι δυνατή η άψογη τεκμηρίωση των κατασκευών που τους ενδιέφεραν στη διάρκεια των ταξιδιών τους). Ενδεικτικό του «χώρου» στον οποίο ανήκε ο Μπογάκος είναι και το γεγονός της επιλογής τεσσάρων έργων του από τον Ορέστη Δουμάνη για δημοσίευση στο πρώτο κιόλας τεύχος του περιοδικού «Αρχιτεκτονικά Θέματα» το 1967 και άλλων τριών στο τεύχος του 1969.

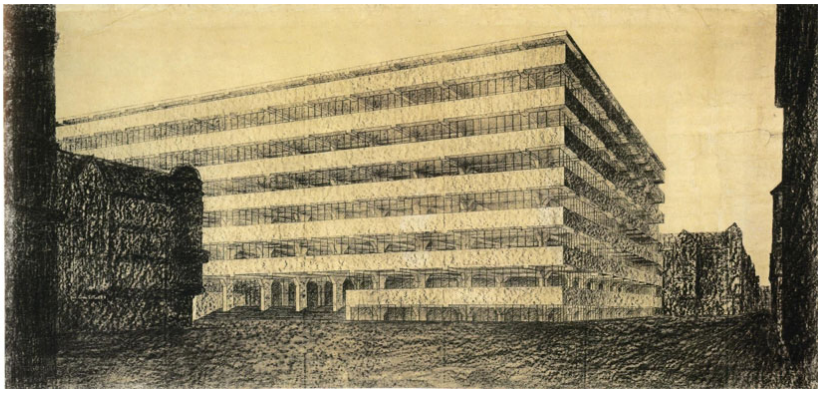

P. Belluschi, Equitable Building, Πόρτλαντ, 1944-48 / Β.Μπογάκος, Κτίριο γραφείων, Πραξιτέλους και Χαβρίου, Αθήνα, 1966.

Ο «ελληνικός εκσυγχρονισμός» της γενιάς του Μπογάκου δεν είναι μόνο μορφοπλαστικός αλλά και τεχνολογικός. Η πραγμάτωση του τεχνολογικού οράματος συνιστά πιστοποιητικό νεωτερικότητας –το γνωρίζουμε και από τον Βαλσαμάκη– και τεκμήριο μιας αρχιτεκτονικής που επιδιώκει να ανταποκριθεί με απαιτήσεις στα πρότυπα. Γιατί δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η δημιουργικότητα των καθ' ημάς αρχιτεκτόνων ενεργοποιείται από συγκεκριμένα πρότυπα διεθνή: τον Mies, τον Breuer, τον Neutra, τον Schindler, που εκπροσωπούν μάλιστα στο σύνολό τους τη δυναμική και κραταιά Βόρεια Αμερική στο πεδίο της παγκόσμιας αρχιτεκτονικής της μεταπολεμικής περιόδου. Στην περίπτωση ωστόσο του Μπογάκου, όπως εύστοχα επισημαίνει ο συγγραφέας, είναι ισχυρή και η επιρροή του Paul Rudolph και κυρίως του Δανού Arne Jacobsen, στο πλαίσιο μάλιστα του ενδιαφέροντος του Έλληνα αρχιτέκτονα για την «παράμετρο του design», ένα πεδίο στο οποίο ως γνωστόν ο Βορειοευρωπαίος συνάδελφός του έχει εξόχως διακριθεί.

Θα μπορούσαν ωστόσο να επισημανθούν και άλλες επιρροές: για παράδειγμα, το κτίριο γραφείων μεταξύ των οδών Πραξιτέλους και Χαβρίου στην Αθήνα (1966) παραπέμπει στο έργο του ιταλικής καταγωγής Pietro Belluschi, πρωταγωνιστή του international style στις ΗΠΑ, ιδιαιτέρως στο πρωτοποριακό Equitable Building του στο Πόρτλαντ που υλοποιείται το 1944-48 και συνεπώς προηγείται καθιερωμένων αριστουργημάτων του είδους όπως το Lever Building των SOM στη Ν. Υόρκη (1952) και φυσικά το ακόμη μεταγενέστερο Seagram Building. Υπάρχουν όμως και άλλα παλαιότερα πρότυπα, όπως στην περίπτωση της καπναποθήκης στη Θεσσαλονίκη του Μπογάκου (1961) που μάλλον ανατρέχει στη μελέτη του Mies του 1923 για ένα κτίριο γραφείων από οπλισμένο σκυρόδεμα στο Βερολίνο (πιθανώς αυτό να ήταν και το σημείο αναφοράς του Τάκη Ζενέτου για το Φιξ του 1957, το οποίο έχει προσληφθεί με τη σειρά του ως αρχέτυπο για όλες τις μεταγενέστερες ελληνικές προσεγγίσεις σχετικές με το «συντακτικό της οριζοντιότητας»). Παράλληλα, ο «μπρουταλισμός» του Μπογάκου εντάσσεται σε αντίστοιχη λογική γιατί δεν είναι ιδεολογικός αλλά υφολογικός, καθώς υιοθετεί μια εξευγενισμένη επεξεργασία που εναρμονίζεται περισσότερο με μια αφαιρετική πλαστική λογική.

Β. Μπογάκος, Καπναποθήκη στη Θεσσαλονίκη, 1961 / Mies van der Rohe, μελέτη κτιρίου γραφείων από οπλισμένο σκυρόδεμα, Βερολίνο, 1923.

Ένα μανιφέστο σχεδόν της σχεδιαστικής δυναμικής της πρώτης περιόδου του Μπογάκου (στην περίπτωση αυτή σε συνεργασία με τον Κονταράτο και τον Σαπουντζή) αποτελεί και η μελέτη διαγωνισμού για το νέο κτίριο της Εθνικής Πινακοθήκης του 1957, που σύμφωνα με τον συγγραφέα «εναρμονίζεται με τα αφαιρετικά αμερικανικά πρότυπα», ενώ επανέρχεται στη θεματολογία των κλασικών προτύπων του μεσογειακού μοντέρνου –G. Terragni/Casa del Fascio στο Κόμο– μέσω της υιοθέτησης του κεντρικού εσωτερικού αιθρίου (ενδεικτική των κριτικών προθέσεων του Τσακόπουλου είναι και η ενδιαφέρουσα παρατήρηση σχετική με τον «μεσογειακό μανιερισμό» του 1ου βραβείου στον ίδιο διαγωνισμό, που απέσπασαν οι Νίκος Μουτσόπουλος, Παύλος Μυλωνάς και Δημήτρης Φατούρος).

Β. Μπογάκος, Υποκατάστημα ΕΤΕ στη Δημητσάνα, 1966.

Ωστόσο, ακόμη και όταν ο Μπογάκος αναθεωρεί τις επιλογές του, αποδεχόμενος την αναγκαιότητα μιας ιδέας «ένταξης», αποκαλύπτεται μια υψηλών προδιαγραφών σχεδιαστική δεινότητα, όπως στην περίπτωση του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας στη Δημητσάνα (1966): προκύπτει εδώ μια δεξιοτεχνικά ενορχηστρωμένη σύνθεση μεταξύ της ιδέας του μοντέρνου σχεδίου και του χαρακτήρα του ύφους του τόπου, έτσι ώστε το έργο να ξεπερνά τις τυπικές ταξινομήσεις μεταξύ ενός τοπικισμού ή μοντερνισμού περισσότερο ή λιγότερο «κριτικού», και να κατακτά μια πολιτισμική αυτονομία ανάλογη εκείνης δασκάλων όπως π.χ. ο μεταπολεμικός Ignazio Gardella.

Ο Τσακόπουλος, με αυτή τη μονογραφία, φωτίζει ουσιαστικά τη μάλλον θολή εικόνα μας για τον Βασίλη Μπογάκο και το έργο του (αντίθετα η εισαγωγή στο βιβλίο του François Loyer είναι μάλλον ένα γενικό ή «ελεύθερο» σχόλιο πάνω στο θέμα). Δεν είναι μόνο χρήσιμο το κείμενό του συγγραφέα, με εύστοχες κριτικές παρατηρήσεις και επισημάνσεις στα επιμέρους μικρά υποκεφάλαια, αλλά και η «ιστορία της κριτικής» που επιμελείται, η ειδική δηλαδή αναφορά στις δημοσιεύσεις και την πρόσληψη στον χρόνο του έργου του

Μπογάκου. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με μια σειρά ωραίων φωτογραφιών αρχείου των έργων και μια πλήρως τεκμηριωμένη εργογραφία του αρχιτέκτονα. Μια υποδειγματική δημοσίευση και από πλευράς μεθόδου και δομής, παράδειγμα και για άλλες που θα ήταν ευχής έργο να ακολουθήσουν.

Β. Μπογάκος, Πολυκατοικία οδού Τζαβέλλα 4 στο Νέο Ψυχικό, 1968.

Β. Μπογάκος, Περίπτερο κατοικίας Βεργωτή στην Κεφαλονιά, 1971.